

בצל החתונה הקתולית – טקס הגירושין באשכנז בימי הביניים

רפאל קרויזר // הרצאה בכנס "תהליכי סימביוזה וסינקרטיזם בין דתות: יהדות, נצרות,

אסלאם", האוניברסיטה הפתוחה. 28.12.2017

בספרו "טקסי ילדות" כותב איבן מרקוס כי 'אחד ממאפייניה של אשכנז בימי הביניים הוא נטייתה להוליד טקסים ומנהגים רבים'. אחת הדוגמאות המעניינות בהקשר זה היא הולדת טקס הגירושין האשכנזי. למרות מרכזיותו בחיי המשפחה והקהילה ולמרות המקורות הרבים שהוקדשו לעיצובו ותיאורו של טקס הגירושין על ידי חכמי ההלכה בימי הביניים, הרי כמעט ולא עסקו בו בעולם המחקר ובוודאי שלא בהקשר של תפיסות המשפחה וחקר הטקסים בחברה בת התקופה. ייחודיותו של טקס הגירושין במרחב היהודי, ללא מקבילה בעולם הנוצרי, מאפשרת לבחון את הדרכים העקיפות והמרתקות בהם העולם היהודי מעצב את הטקסים המכוננים את חיי המשפחה בהקשרם התרבותי הרחב.

הגירושין עניינם מסירת שטר מיד הבעל ליד האשה, פעולה בעלת תוקף משפטי שאינה צריכה אלא נוכחות של שני עדים. על פי התלמוד, יכול הגט להיכתב אפילו על עלה של זית, קרן של פרה או כל דבר המתקיים. אולם הגירושין במהלך ימי הביניים באשכנז משנים את פניהם והופכים מאירוע פרוצדורלי-משפטי המתרחש בין בני הזוג, לאירוע מוקפד, רב רושם ובעל כללים טקסיים. הגט במוצאי ימי הביניים ניתן בנוכחות בית הדין ובמעמד הקהילה כולה, כאשר הוראות רבות ומפורטות מלוות את טקס הגירושין.

ספרד, מאידך גיסא, צמודה יותר ליחס התלמודי לגירושין. גם במאה הארבע עשרה בספרד הגירושין הם עדיין אירוע פרטי בין שני המתגרשים. כך עולה מתיאור המופיע בתשובת רבי יהודה בן הרא"ש: 'ראובן שכתב גט לאשתו והחתים עליו עדים וקראוהו העדים והלכו ביחד

ליתנו לאשה וקודם שהגיעו לבית האשה נתנוהו העדים לבעל והלכו ביחד לאשה ונתנו לה הבעל'. הגירושין הינם הליך פשוט של מסירת הגט מהבעל לאשה בנוכחות עדים ותו לא.

באשכנז באותה התקופה צורת הגירושין שונה לחלוטין ונתינת הגט איננה אירוע פרטי בין הבעל לאשה אלא אירוע קהילתי מוקפד בעל משמעות טקסית. השינוי באופי הטקסי של נתינת הגט מתבטא בסדרה של הוראות הלכתיות אשכנזיות. חלק מהן אפרט בדקות הבאות, ומתוכן נראה כיצד התעצב טקס הגירושין בימי הביניים.

בתחילת המאה הי"ג אנחנו שומעים לראשונה על דין חדש שאין לו מקור קדום, שאין לתת גט בלילה. ויותר מכך, נתחדשה הלכה שהמגרש בלילה אין גירושיו גירושין. מקור דין זה, הסותר לכאורה את דברי התלמוד, הוא בדברי רבי יצחק מוינה שחי ופעל במאה הי"ג, שכותב בספרו אור זרוע: 'ונראה בעיני דאשה שקבלה גיטה בלילה שאינה מגורשת דתחילת דין שפטינן ביום ולא בלילה'. ובהמשך: 'נתינת הגט בלילה לא הויה נתינה ואינה מגורשת דמשפט כתיב ביה'.

לטענת רבי יצחק אור זרוע, גירושי אשה נחשבים "משפט" שעליו להתבצע ביום ולכן אשה שהתגרשה בלילה אינה מגורשת. חידושו מצביע על תפיסה המשווה גירושי אשה למשפט ורואה חשיבות ראשונה במעלה לנוכחותו של בית הדין בתהליך הגירושין. בית הדין אינו רק צופה מן הצד כדי להשגיח על ההליך, או ערכאה המאשרת את עובדת הגירושין, אלא בית הדין נוטל חלק פעיל בהליך הגירושין והיעדרו פוגע בכשרות הגירושין, ולכן גירושין המבוצעים שלא בזמן הראוי לשפיטה אינם גירושין.

אולם לא רק בית הדין, במשמעותו המצומצמת של שלושה דיינים, הוא בעל תפקיד בטקס הגירושין, אלא הקהילה האשכנזית כולה שותפה במובנים רבים לטקס הגירושין. כך הופך אירוע אינטימי וקשה בחיי זוגות רבים לנחלת הקהילה כולה – שפועלת כצופה פעיל במעמד הגירושין.

בני הקהילה כולה נקראים למעמד הגירושין ומובאים לשם בהכרזה רשמית של השמש, כפי שמתועד בסדר הגט של רבי יעקב מרגליות מנירנברג: 'ואחר כך יקרא השמש בני העיר להיות

אצל נתינת הגט **לפירסומי מילתא**. ובסדר הגט לתלמיד מהרז"ך כתוב בהוראות המפורטות למסדר הגירושין: 'תקבץ מנין ואם תקבץ כל אנשי העיר טוב יותר'. וכן בסדר הגט של מהר"ם מינץ 'בשעת הנתינה יקבץ הקהל בחצר ב"ה כדי לפירסומי מילתא'. אמור מעתה, לא רק בית הדין חייב להיות נוכח בשעת הגירושין אלא אף בני הקהילה כולה או לפחות עשרה מבני הקהילה חייבים להיות נוכחים בגירושין. הנימוק שניתן לאסיפת בני העיר להיות בנתינת הגט הוא כדי לפרסם הדבר. סיבת הפרסום המפורשת בדברי בעלי ההלכה היא כפי שכותב המהר"ם מינץ במקום אחר: 'טוב שיהיה המעשה בפרהסיא, כדי שיוודע לרבים כדי שלא יבא לידי לעז'.

החשש מלעז על הגט, דהיינו מהטלת פקפוק בכשרותו של הגט, הוא חשש מוכר בספרות ההלכתית בת התקופה, אשר מתארת מצב בו לאחר נתינת הגט היה הבעל או קרוביו מערערים על הגט ובכך מונעים מהמגורשת להתחתן בשנית, ובמקרה חמור יותר – להוציא שמועה שבניה מבעלה השני ממזרים. לפני שנים מעטות פרסם פרופ' רמי ריינר מחקר על תקנת רבינו תם האוסרת הוצאת לעז על הגט לאחר שניתן. ריינר עומד על תופעת ריבוי הערעורים על גיטין במהלך המאה הי"ב ועל הצורך שהרגישו בעלי ההלכה להפעיל סנקציות שיפוטיות ולתקן תקנות כדי למנוע תופעה זו.

מתוך עיון בנוסח החריף של תקנת רבינו תם אנחנו לומדים על הצורה החדשה שלבש הליך הגירושין. ואני מצטט:

'ועוד גזרתי בכינופאי של שוק טרוייש באלה חמורה ובגזירה חמורה שלא יקרא שום בר ישראל ערעור על שום גט אחר נתינתו אפי' בתוך כדי דיבור. שאם יש לערער יערער קודם נתינתו. ואם לא ניתן בפניו אל יאמר לולי ניתן בפני כך וכך הייתי מערער על הגט או על העדים או על שאר דברים'.

כלומר, רבינו תם קבע בתקנתו כי זמן הערעור על הגירושין הוא עד רגע נתינת הגט לאשה 'שאם יש לערער יערער קודם נתינתו. ואם לא ניתן בפניו אל יאמר לולי ניתן בפני כך וכך הייתי

מערער'. תקנה זו עומדת בניגוד לנוהג שרווח באשכנז במאה הי"ב ומקורו בתלמוד ולפיו ניתן לערער על גט לאחר הגירושין וערעור זה מחייב את האשה לקבל גט אחר כדי להתירה להינשא. לאחר תקנת רבינו תם אין זכות ערעור על גט שניתן ואין אדם יכול לומר "אילו הייתי שם הייתי מערער". כדי לערער על גט חייבים להיות נוכחים בשעת נתינתו ולערער לפני רגע הגירושין.

תקנת רבינו תם משקפת מצב חברתי בו הגט איננו אירוע פרטי אלא ניתן במעמד רבים. כל טענת פסול על הגירושין חייבת להישמע לפני ביצוע הגירושין. הגירושין האשכנזיים אינם אירוע פרוצדורלי בין בני זוג, אלא אירוע קהילתי בו הגט ניתן לא רק בפני עדים ובנוכחות בית דין אלא נעשה בפני קהל גדול. יתירה מזאת, הקהל בטקס הגירושין איננו רק צופה מן הצד בשתיקה, אלא נוטל חלק פעיל בהליך נתינתו של הגט. הוא מביע את הסכמתו ואישורו בשתיקה כאשר אין טענות כנגד הגט.

מטרת קריאת השמש לקהל לבוא להשתתף בטקס הגירושין היא נתינת פומביות לגירושין ולמנוע מקרי ערעור על הגט. הוצאת הגט מהמרחב הפרטי למרחב הציבורי נותנת תוקף למעשה הגירושין ומונעת ערעורים וטענות לאחר פרסום הדבר שאשה זו גרושה.

תיעוד מרתק לתפקיד הקהל בעת הגירושין נמצא במנהגי מהרי"ל בהלכות גיטין ואני מצטט:

'בשעת הנתינה התאספו כל הציבור בחצר בית הכנסת... פעם אחת בשעת הנתינה שכבר מסר הרב הגט ליד הבעל לתת ליד אשתו. פתאום אמר אחד מן הציבור אני זוכר אחריתו שאבי האשה היה לוי ולא נכתב בגט, ונפסל הגט ונתבטל כל המלאכה.'

אנחנו שומעים כאן על רגע דרמטי בו הגט כבר מוכן לאחר כתיבתו ואף נמסר ביד הבעל כדי ליתנו לאשה, זה הרגע האחרון שהקהל הנוכח במקום עדיין יכול להתערב ולבטל את הגט ואכן לפתע פתאום אומר אחד מן הקהל כי אבי האשה היה לוי, ופרט זה שלא נכתב בגט פוסל את הגט וכך התבטלה כל מלאכת הסופר וכל אסיפת הקהל התפזרה והיו צריכים לשוב ולהתכנס למחרת כדי לתת את הגט הכשר.

הפתרון למצוקתן של נשים החוששות מערעור הבעל על הגט לאחר נתינתו הוא באמצעות פומביות הגירושין ובשימוש במנגנונים הקהילתיים. הקהל המתכנס למעמד הגט מבסס את תוקפו ומעתה אין עוד אפשרות לערער על גט לאחר נתינתו. הגט איננו עוד מסמך הניתן באינטימיות בין איש לאשתו אלא מסמך הנמסר קבל עם ועדה להראות לפני כל כי אישה זו התגרשה ושוב אין לבעל אפשרות לערער.

***

עד לנקודה זו עמדנו על שני שינויים מרכזיים בטקס הגירושין האשכנזי, האחד נוכחות בית הדין בשעת מתן הגט, והשני השני הוא נוכחותה של הקהילה כולה בטקס הגירושין.

אולם מתוך עיון בטקסטים המתעדים את הוראות הגירושין באשכנז ניתן לעמוד לא רק על השינויים החיצוניים במהלך הגירושין, אלא אף על שינוי בהבנת מקומם של הגירושין במרקם הקהילתי והתרבותי. טקס הגירושין שיצא מהמרחב הפרטי למרחב הציבורי סופח לקרבו משמעות דתית וסימבולית ומתעצב כאירוע בעל מאפיינים טקסיים וריטואליים.

מקום הגירושין בספרות התלמודית ובספרות ההלכתית שלאחריו אינו מוקפד והוא יכול להתקיים בכל מקום בו האשה מקבלת לידה את הגט. וכך גם מתואר בספרות השו"ת מהמרחב הספרדי. אולם במרחב האשכנזי מקום הגירושין משתנה ושוב אין הוא נעשה בבית האיש המשלח את אשתו מביתו ואף לא בבית הרב מסדר הגט או בבית הדין. מתשובות חכמי אשכנז והוראותיהם המפורטות בסדרי הגט עולה כי ישנה הקפדה שמקום עריכת טקס הגירושין יהיה בחצר בית הכנסת.

עוד מראשית המאה הי"ד אנחנו מוצאים תיעוד על מנהג הגירושין בחצר בית הכנסת כמנהג מקובל, ומנהג זה הוזכר גם בדברי מהרי"ל שראינו לעיל 'בשעת הנתינה התאספו כל הציבור בחצר בית הכנסת' ויהי בהתאספו בכנופיא עמד הרב אצל פתח בית הכנסת'.

נתינת הגט בחצר בית הכנסת נועדה ככל הנראה כדי לאפשר לקהילה כולה הקרואה להשתתף במעמד הגירושין להיות נוכחת בטקס ולראותו. אולם דומה שקביעת מקום הגירושין בחצר בית

הכנסת משקפת גם את היחס לטקס הגירושין כאל טקס לימינלי הנערך במרכז הכובד של חיי הקהילה וליד מקום התרחשותם של טקסים דתיים נוספים כמו טקסי החופה וברית המילה. קיומו של טקס הגירושין במרחב הלימינלי שבין קודש לחול משקף יפה את המתחים העולים בתפר שבין משפחה וקהילה, בין האינטימי לפומבי, בין החול לסקרלי.

ברצוני להפנות מבט לרגע לטקס הנישואין באשכנז. המנהג לקיים את טקס הנישואין והחופה בבית הכנסת או בחצר בית הכנסת הוא מנהג עתיק יומין שהתקיים גם במרחב הספרדי, אולם באשכנז ניתן להבחין בטקסיות מוקפדת בשעת הקידושין והחופה הכוללת הוראות במה מפורטות למקום מעמד החתן הכלה והרב כמו לדוגמה בסדר קידושין ונישואין שתקן מהר"ם מינץ ואני מצטט: 'וכשמביאין החתן והכלה למקום שמנהג לעשות שם הברכות צריך להעמיד הכלה לימין של חתן. יש מעמידין לצד מערב ופניהם כנגד מזרח והטעם שיהא פניהם כנגד ארון הקודש, והמברך מצדד את עצמו ופניו ג"כ למזרח'. הוראות אלו מלמדות על החשיבות שיוחסה למנהגי החופה והנישואין במרקם החיים הדתיים באשכנז.

בדומה לטקס החופה, גם סדר הגירושין הופך באשכנז לאירוע שיש לו הוראות במה מפורטות המזכיר מאוד את הוראות סדר עמידת החתן והכלה והרב מסדר הקידושין. במנהגי מהרי"ל נכתב: 'ויהי בהתאספו בכנופיא עמד הרב אצל פתח בה"כ ופניו למזרח ועד הגדול מימינו והקטן משמאלו והסופר והזוג לפניו'. בדומה מתועד במהר"ם מינץ: 'ישבו הב"ד, הרב באמצע, והשנים אחד בימינו ואחד בשמאלו, והשליח והאשה יבאו לפני הב"ד'. ובהמשך הדברים: 'ואז יקח הרב הגט מיד הסופר ויעמדו עידי חתימה אחד בימינו ואחד בשמאלו ויקרא הרב הגט בקול רם במתן והעדים יקראו עמו בנחת'. טקס הגירושין אינו רק נתינת הגט מן הבעל לאשה בפומביות אלא אף **קריאת** הגט על ידי הרב בקול רם ובמתן, כאשר עדי הגט מימינו ומשמאלו, הרב באמצע ופניו למזרח וכל הקהל עומדים על רגליהם בשעת נתינת הגט.

הוראות אלו אינן לפי סדר הדין הרגיל, אשר לפיו הדיינים יושבים ובעלי הדין עומדים. ולא יהיה נכון להבין ממצא זה כהחמרה גרידא בהלכות גירושין משום שאין כאן חשש לביצוע נכון של

הדין, אלא הוראות במה של טקס חברתי דתי המתרחש בפני הקהילה כולה ומצריך הוראות מדויקות לביצוע של הטקס במתכונתו הנכונה.

בדומה לטקס הנישואין הנערך בחצר בית הכנסת ומקבל הוראות טקסיות שלא נודעו לו בעבר, כך גם טקס הגירושין האשכנזי המהווה תמונת תשליל של הנישואין, הינו בעל הוראות מפורטות של דרכי עמידתם של הבעל, האשה בית הדין והקהל.

***

הוראה נוספת המבליטה את היחס לטקס הגירושין כאל טקס דתי היא הוראה יוצאת דופן שאין לה מקור בהלכה והיא נמצאת רק בסדרי הגט האשכנזיים. 'לא יהיה אחד העדים בעל מום'. הוראה זו אין לה אח ורע בסדרי הדין הרגילים, בשום הלכה מהלכות עדות לא מצאנו פסול בעד בעל מום. הרמ"א במאה השש עשרה מביא בחיבורו דרכי משה בשם המהרי"ל: 'דלא רצה להניח לחתום בעל מום כי אמר שבעל מום לא יתיר אשת איש לעלמא'. הוראה זו אינה מתקבלת על בעלי הלכה מאוחרים התמהים על מקורה, ובצדק.

אין להוראה זו מובן אלא לאחר שמתבוננים במשמעות של טקס הגירושין האשכנזי ומבחינים בצורה בה התעצב הטקס והפך לאירוע בעל חשיבות ייצוגית בחיי הקהילה הקדושה. נתינת הגט איננה רק אירוע משפטי אלא היא מהווה אירוע דתי בעל חשיבות לקהילה כולה.

***

הסקרליות של טקס הגירושין באה לביטוי נוסף במנהג אשכנזי ולפיו הרב מסדר הגט מתענה ביום הגירושין. התייעוד על כך הגיע לידינו במקרה. רבי תם אבן יחיא, ראש רבני קושטא לאחר גירוש פורטוגל, כתב לרבי אליהו קפסאלי מקנדיה, שלמד בבית מדרשו של מהר"י מינץ בפאדובה: 'ומה שהודעתני כמו כן מהיותך מתענה ביום נתינת הגט היה לי למשיב נפש וזה לעדות ברורה היות תורתך טהורה ויצקת מים על ידי אריות שבחבורה הם רבותינו האשכנזים בעלי נפש זהירה ברה ומאירה'.

בדור שלאחר גירוש ספרד, דור שהתאפיין בשינויים דרמטיים במסורות הקהילתיות, סימן ההיכר לכך שרבי אליהו מקנדיה קיבל תורה מפי המסורת האשכנזית היה מנהגו לצום ביום נתינת הגט. מסורת זו אף אם לא היתה מנהג של חובה אצל רבני אשכנז, הרי שהיא מתאימה לרוחו של טקס הגירושין האשכנזי החורג מהתרת הנישואין הפורמלית בין איש לאשתו ורואה בה אירוע בעל משמעות דתית.

בלשונו של הריקאנטי, המקובל האיטלקי המשפיע בן המאה הי"ג בפירושו לתורה על פסוקי הגירושין: 'דרשו רבותינו זכרונם לברכה כל המגרש אשתו ראשונה אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, ... והטעם באשתו ראשונה כי היא בת זוגו, והנה הוא כנרגן מפריד אלוף, ובהפרד החבילה המזבח העליון שעל ידו נתחברו מוריד עליו דמעות. והבן אמרו ספר כריתות, כי כמו שנזדווגו גופיהן כך קודם יצירתן נזדווגו נשמותיהן, ובהתפרדן זה מזה צריך ספר כריתות שיכרות ביניהן... כי הפירוד הזה אינו רק בהן וגם בשמותיהן והבן'.

אין בידי לקבוע את מידת ההשפעה של תפיסות קבליות אלו על טקס הגירושין אולם אין ספק כי הוראות אלו המעצבות את טקס הגירושין והחורגות מן הכללים ההלכתיים הפורמליים הינן יצירה מובהקת של תרבות יהדות-אשכנז המייצרת טקסים ומתייחסת לגירושין לא כאל אקט פורמלי אלא כאל אירוע סקרלי בעל משמעות דתית וקהילתית רחבה.

נקודה אחרונה שאליה אתייחס במסגרת זו היא מקומה של האישה בטקס הגירושין. על פי התלמוד אין צורך במפגש בין הבעל לאשה בשעת הגירושין, אלא הגט יכול להימסר על ידי שליח הבעל לשליחה של האשה, ואף ניתן להניח את הגט בחצרה של האישה ללא עמידה ישירה של הבעל מול האישה וכך גם נהגו. אולם בעלי ההלכה המובהקים באשכנז במאה הי"ג ממליצים להימנע משליחות בגט, ואני מצטט מדברי רבינו פרץ בהגהותיו לסמ"ק 'יש ליזהר כשהבעל והאשה שניהם בעיר שיגרשנה הבעל בעצמו ולא על ידי השליח בין להולכה בין לקבלה'. כמו כן המנהג האשכנזי כפי שמביא בספר המרדכי הוא שאין לגרש על ידי נתינת הגט בחצירה של האשה אלא טוב לתת את הגט בידה ממש.

נוכחותה של האישה במעמד טקס הגירושין מודגשת גם באמצעות סדרה של שאלות המופנות אל האישה בעת טקס הגירושין. ואני מצטט מתוך סדר הגט האשכנזי 'ואז ישאל הרב האשה אם היא מקבלת הגט ברצון ובנפש חפצה בלתי כפייה ואונס כלל וצריכה לאמור הן'. הרב פונה אל האשה במעמד הגירושין ומברר אם הגט נעשה מרצונה החופשי ללא כפייה כלל. שאלה זו מתבקשת לנוכח המהפכה האשכנזית הקדומה המיוחסת לרבינו גרשום, האוסרת לגרש אשה בניגוד לרצונה, אולם לא מסתפקים בידיעה על כך אלא מבקשים מהאשה שתצהיר על זה בפני הקהל כולו בעת הגירושין. הרב אף מצרף הסבר לגט ואומר לאשה: 'תדעי שבגט זה תהיה מגורשת ממנו ותהא מותרת לכל אדם ותאמר על הכל הן'. הסבר זה של הרב אינו מחויב בהלכה ודי באמירת הבעל זה גיטך, אולם בטקס האשכנזי הרב מרחיב ופונה אל האשה ומסביר לה מהי משמעותו של התהליך ומה יהיה מעמדה לאחר גירושיה.

זאב פלק בספרו נישואין וגירושין כבר העיר על הדמיון בין סדר השאלות והתשובות המופנות לזוג המתגרש בשעת הגירושין לבין סדר הנישואין הנוצרי. בדומה לסדר הנישואין הנוצרי בו סקרמנט הנישואין ניתן בנוכחות הקהל בכנסייה והקהל הנוכח אף נשאל אם יש לו התנגדות לנישואין וכן שואלים את הזוג אם הם רוצים מרצונם החופשי לעשות את הנישואין, כך גם בטקס הגירושין היהודי באשכנז ניתן לראות את השאלות המופנות לזוג, ואת ההדגשה על כך שהגט נעשה מרצונם.

קשה להכריע מה קדם למה, האם תחילה השתנה היחס אל הגירושין כאירוע סקרלי בעל משמעות דתית או מקומו של הטקס ועיצובו בפועל החלו להשתנות קודם. אולם מסקנה אחת ברורה עולה מן הטקסטים ההלכתיים של סדרי הגט ומנהגיו השונים, וזה השוני בין אופיו של טקס הגירושין באשכנז בימי הביניים לבין סתמיותה של נתינת הגט והתרת קשר האישות בדין התלמוד ובהלכה הבאה בעקבותיו. ראינו אם כן כי בשורה ארוכה של הכרעות הלכתיות ופרשניות ובסדרה של מנהגים מוקפדים, משנה טקס הגירושין את פניו ומטקס אינטימי פרוצדורלי בין שני בני זוג הופך טקס הגירושין לאירוע בעל משמעות קהילתית ודתית המומחז בקפידה על גבי במת הקהילה בחצר בית הכנסת נוכח משתתפים רבים.

אין בידינו לקבוע אם תפקידו הקהילתי של הטקס היה להבליט את אפשרות הגירושין לנוכח הסביבה הנוצרית הרואה את הגירושין בצורה שלילית ולהודיע שאין זו פעולה שיש להסתירה, או שתפקידו היה לקבע את קדושת המבנה המשפחתי ולמסד את הליך פירוקו של התא המשפחתי בתוך הקהילה הקדושה. כך או כך טקס הגירושין האשכנזי בימי הביניים מצביע על הפיכת הליך הגירושין לאירוע קהילתי בעל סממנים ריטואליים מובהקים אשר מן הראוי לעמוד על מאפייניו ועל המשמעויות הגלומות בו להבנת התרבות והחברה בתקופה זו.